

abstrakt

ÇEVRECİLERİN AFYONU? ANTROPOSEN YANILSAMALARI, GEZEĞENİN İDARESİ & KAPİTALÖSEN ALTERNATİFİ

[Click here for the English version](#)

Çeviren: Güney Işıkara, Onur Yılmaz

Jason W. Moore¹

Herhangi bir hafta herhangi bir manşete göz atın ve bir mesajın açık olduğunu göreceksiniz: insanlık iklim değişikliğine neden oluyor. Örneğin ben bu yazıyı tamamlarken The Washington Post şöyle yazıyordu: “Yeni bir çalışma, dünya nüfusunun en az yüzde 85’inin insanların sebebiyet verdiği iklim değişikliğinden etkilendiğini gösteriyor.”² Bu bir istisna değil. 1980’lerden itibaren “insanların sebebiyet verdiği” – ya da antroposenik – ifadesi sayısız defa kullanılmıştır. Bu gazetecilik dilinin doğrudan İyi Bilim’i yansıttığı söyleniyor, ve İyi Bilim’i sorgulayan bir kimse şüphesiz irrasyoneldir.

Etkili ideolojiler görgül (ampirik) gerçeklikler ve politik yorum arasındaki çizgiyi bulanıklaştırıyor. İnsan türünün bazı unsurlarının gezegendeki yaşamı bir gezegensel cehenneme doğru götürdüğü doğru. Bu jeolojik ve jeotarihsel değişim çoğunlukla Antroposen, yani İnsan Çağı olarak

aktarıyor. The New York Times ve The Economist gibi başlıca kurumsal medya organları İnsan Çağı ifadesinden oldukça hoşnut. Bu, ideolojik bir iddiayı, yani bir kolektif özne olarak İnsan kavramını, “insan etkinliği” fikrini başka bir ideolojik iddiayla – İyi Bilim ile – destekliyor. Bu yeni bir numara değil. Doğa yasalarına atıfta bulunmak kapitalizmin bir ata sporu. Bunu Malthus yaptı. Öjenistler³ yaptı. 1968’den sonra Paul Ehrlich ve neo-Malthusçular tekrar yaptı. Bu, her seferinde gezegensel krizin ardındaki kapitalist iktidar, kâr ve yaşam ağlarını görünmez kılmanın bir aracı olarak kullanıldı. Böylelikle emekçi sınıfların iklim krizini sermaye tarafından sebebiyet verilen bir olgu olarak kavraması ihtimali zayıflatılıp, insan tarafından sebebiyet verilen, yani kapitalosenik değil, antroposenik bir olgu olarak kavramasının önü açılıyor.

Antroposen kavramına dair ilk eleştirilerimi ortaya koyduğum yıllardan itibaren birçok eleştirel düşünür bütün değil, yalnızca bazı insanların iklim krizine sebebiyet verdiğini vurguladı. On sekizinci yüzyıldan günümüze gerçekleşen karbon dioksit salımlarının yüzde 70’inden 103 karbon devi sorumlu⁴. 2020 yılında, dünya nüfusunun en zengin yüzde 1’lik dilimi, küresel nüfusun (yoksul) yarısının, yani 3.8 milyar insanın iki katından daha fazla emisyona neden oldu⁵. Pentagon, dünyanın en büyük kurumsal sera gazı üreticisi⁶.

Bunların hepsi çok önemli. Ancak bunun ötesine geçmek zorundayız. Bu eleştiriler modern ideolojinin çekirdeğini, İnsanın Doğa üzerindeki Prometheusçu egemenliğini ıskahıyor. Bu ifadenin her bir kelimesi bizi “dondurma başağrısı” sorunuyla baş başa bırakıyor. İstiraplı ama tatlı, ve ikisinin de kaynağı aynı: İnsan ve Toplum ikiliğine dayalı emperyalist dünya görüşünü aklımızdan çıkarmalı, kapitalizmin tarihini, hayat ağında sınırsız birikimin politik olarak kurulmuş dünya-ekolojisi olarak kavramalıyız⁷. Belki de en can sıkıcı nokta şu: İnsan ve Doğa sözcüklerinin, bizim onları genel olarak algıladığımız anlamlarıyla hiçbir alakası yok, ama kapitalizm bünyesinde gezegensel yaşamın tekrar üretilmesiyle birebir ilişkisi var.

Prometheusçuluk, veya, Tarihsel Kapitalizmin Jeokültürel Mantığı

Hikayemiz 1492’yi izleyen yüzyıl civarı başlıyor⁸. Amerikalıların dönemin önde gelen sermayedarları tarafından finanse edilen fethi, ölçeği ve hızı açısından eşsiz bir çevre-yapım devrimini başlattı. Yeni bir askerleşmiş birikim mantığıyla kapsam içine ve güvenceye alınan yeni Ucuz Doğa sahaları hızla ormansızlaştırıldı, tarımsal ihracat platformu olarak yeniden biçimlendirildi ve sonuç olarak biyolojik çorak arazilere dönüştürüldü. Her sınıflı toplumda olduğu gibi bu çarpıcı kopuşun, yani gezegen tarihindeki jeobiyojik dönüm noktasının koşulu da yeni, taşınabilir ve ehlileştirilmiş emek türlerinin üretilmesiydi. Kapitalizm bağlamında bu, yeni ve zorlantılı, bir kısmı ücretli, çoğu ise ücretsiz emek ilişkilerine dayanıyordu. Bu, kapitalist iktidar, kâr ve yaşam dünya-ekolojisinin, Kapitalosen’in şafağıydı⁹.

Uyguruluklar elbette dar anlamıyla üretim tarzından çok daha fazlasıdır. Aynı zamanda düşünce tarzı, ideolojik formasyonlardır – ki bunlar “zihinsel üretimin araçlarıdır”¹⁰. Bunlar her sınıflı toplum için, özellikle de kapitalizm için kritik önem taşır. Bu tür ideolojik formasyonlar bir zemin niteliği taşır çünkü kapitalizmin serveti özgün bir biçimde kutuplaştırması aynı ölçüde özgün bir materyalist esrarengizleştirmeyi de (mistifikasyon) gerektirir, ve yine kapitalizm gezegenin olası kârlılık vaat eden doğalarını tespit etmek, taramak ve incelemek için eşsiz bir materyalist ve eşsiz bir emperyalist bilime diğer tüm sınıflı toplumlardan daha çok ihtiyaç duyar¹¹. Bu iki unsur başlangıçtan itibaren diyalektik olarak birbirine eklemlenmiştir ve burjuva materyalizminin feodal ideolojinin kalıntılarını tuzla buz ederkenki devrimci gücünü, yaşamın dokusunda insana dair (hijerarşik de olsa) bütünsel görüşlerini açıklar¹². Bu unsurlar aynı zamanda bu emperyal ve burjuva materyalizmin yeni bir gezegensel

hakimiyet mantığını, yani Prometheusçuluk bağlamındaki ana başlıklar olarak İnsan, Doğa, ve Uygarlık kavramlarının icadını nasıl teşvik ettiğini de açıklar. Burjuva egemenliğinin hiçbir temel ifadesi, en korkunçlarından olan modern ırkçılık ve cinsiyetçilik de dahil, Prometheusçuluğun doğalcı düşüncesi olmaksızın ortaya çıkamazdı. Açıkça belirtmeliyiz ki bu Prometheusçuluk, hiçbir zaman bugün bir neo-Malthusçunun öne süreceği gibi “insan etkinliğinin” bir projesi olmamıştır¹³. En başından itibaren burjuvazinin hayat üzerinde kâr arayışı ve kâr üretimi için kurduğu hakimiyetin bir projesi olagelmıştır.

Kapitalizmin yükselişi bu nedenle “zihinsel üretimin araçları” ve ilişkilerinde bir devrimdir. ‘Uzun’ on altıncı yüzyılda (1451-1648) yeni bir entelektüel mantık olan “radikal dışlama” üzerine bina olunmuş yeni bir dünya görüşü şekillendi¹⁴. Bunun ikili dünya-yapımı kodu, bir ikiliğin her iki kutbundan da belli özellikleri radikal biçimde dışlayan bir “ya / ya da” mantığıyla ilerledi. Bu mantığa göre Uygar Olan’ı tanımlayan her özellik Yaban ve Doğal Olan’dan radikal bir şekilde ayrıştırıldı. Bu radikal yabancılaşma size ilksel birikimin mantığını ve sınıf oluşumunda ortaya koyduğu eğilimleri çağırıyor, doğru yoldasınız çünkü (- Marx’a referansla – sözde) ilksel birikim dönemi yalnızca mülkiyet ilişkilerinde kendini gösteren bir radikal dışlamadan ibaret değildi. Aynı zamanda jeokültürel düzeni de tanımlamaktaydı. Buradaki çığır açıcı icatlar ise İnsan ve Doğa idi. Bunlar, bilhassa burjuva egemenliğine olanak sağlıyor, hayat dokularının kâr üretme fırsatlarına dönüştürülmesine zemin hazırlıyordu.

Bu dönem boyunca yeni bir ideolojik dağarcık üç kavram etrafında düzensiz surette biçimlendi: İnsan, Doğa, Uygarlık. Bunların üçü de sınıf oluşumunun, emperyal şiddetin ve sermaye birikiminin kanlı disiplinine bulanmıştı¹⁵. İnsan ve Doğa, insanların ve doğanın geri kalanının tasviriyle çok az ilgisi vardı. Bu ikilik, bir iktidar mantığı ve kâr kaldırıcı olarak işlev görüyordu. Kapitalizmin erken yüzyıllarından itibaren çoğu insan gerçekten de kültürel ve kurumsal olarak İnsanlık ve onun “uygar kurumları”ndan dışlanıyordu. Buna neredeyse bütün kadınlar, yerli halklar, Afrikalılar, Slavlar, Keltler, Yahudiler, ve çoğu köylü ve işçi dahildi. Bu insanlar yalnızca dışlanmamıştı, aynı zamanda yerleri değiştirilmişti. Peki nereye? Doğa’nın alemine!

Dolayısıyla Doğa yalnızca bir “fikir” değil, burjuva sınıf iktidarının ve her fırsatta Ucuz Emek kullanmanın bir aracıydı. Doğa, hepsinden önce kadınların ve hayatın geri kalanının ücretsiz emeği, burjuvazinin bedel ödemeksizin kullanmak istediği her şeydi¹⁶. Bu iki unsuru birbiriyle örmek ise Uygarlaştırma Projesinin ta kendisiydi¹⁷. Değişik dönemlerde değişik biçimler olsa da, bunun altında yatan kültürel mantık ve birikim stratejisi sabitti. Bankacılar tarafından finanse edilen imparatorluklar önce Atlantik’e, daha sonra da dünyanın geri kalanına doğru yayılırken karşılaştıkları yeni toprakların yerlilerini gayri Hıristiyan, gayri medeni, gelişmemiş olarak damgalıyordu. Uygarlık, gerekirse silah yoluyla Günahlardan Arınmayı, sonraları Kalkınmayı, bugünlerdeyse Sürdürülebilirliği beraberinde getirecekti¹⁸. İmparatorluk bir “Uygarlık Okulu” olacaktı. Bu bağlamda İlerleme fetişinde temsil edilen Uygarlaştırma Projeleri, bilimsel, teknolojik ve ticari rasyonalitenin adaletli, ussal ve etkin bir biçimde harekete geçirilmesiyle İnsan Türünün en iyi yönlerini ortaya çıkarmayı vaat ediyordu. Kapitalizmin bir meydan okumayla karşılaştığı her durumda, tıpkı on sekizinci yüzyılda Malthus örneğinde olduğu gibi, kapitalizmin her zamanki işlerini meşrulaştırmak için İyi Bilim savları öne sürülecekti.

İki Antroposenin Hikayesi: Bilimcilik & Zenginlerin Sürdürülebilirliği

Tarihsel olarak konuşursak, Antroposen söylemi yalnızca incelikleri açısından özeldir. Büyük başarılarından biri, yüzeysel bir radikal eleştiri kisvesi altında kapitalizmi sürdürmek için İyi Bilim’i seferber eden arsız örtüklüğü, kaypaklığıdır. Gezegenel Sınırlar çerçevesinin süperstarı ve Potsdam

Enstitüsü'nün bilimsel direktörü Johan Rockström bunun eşsiz bir örneğidir. Kendisi, İyi Bilime yaslanarak bize “mevcut iktisadi mantığımızın artık işe yaramadığını”¹⁹ söylüyor, ama eşyayı adıyla çağırılmayı da reddediyor. Aynı zamanda “gezegenin efendilerini”, yani her sene Dünya Ekonomik Forumu için Davos’da toplanan zengin yıldızları da rahatlatıyor. 2015 yılında “sistemsel küresel riski yönetme” (!) üzerine düzenlenen basın toplantısında Rockström bir taraf seçmiş olduğunu açıkça belirtiyor. “Gezegensel Sınırlar”, diyor Rockström, “kalkınmayı engellemenin bir aracı değil. Aksine, Hans’ın bahsettiği türde özendirici ve buluşlara rehberlik edecek teşvikleri devreye sokmanın bir aracı. Başka bir deyişle, güvenli bir faaliyet alanı içinde bolluğun dönüştürülmesinin bir yolu. Bu, sınırlı büyüme anlamına değil, sınırlar içinde büyüme anlamına geliyor.”²⁰ Sözü geçen Hans kim diye merak mı ediyorsunuz? Evet, etmelisiniz. İsmi geçen kişi Verizon İletişim’in CEO’su Hans Vestberg. Antroposen, geri kalanımız ekonomi sınıfında boğularak “bolluğun” keyfini çıkarırken, business class bileti olanlar için Sürdürülebilirlik.

Antroposen ne yeni ne de zararsız. Bu söylem büyük oranda 1970’lerdeki Dünya Uzay Gemisi Çevreciliği’nin imge ve kinayelerini tekrar dolaşıma sokuyor²¹. Daha önemli bir kısmı ise İnsan ve Doğa ikiliğinin erken bir biçimini tekrarlıyor. İklim krizinin amansız gerçekleri en baştan itibaren ciddi bir çarpışma çerçevesinde ifade ediliyor: İnsan, “doğanın harika güçlerini alt ediyor”²². 2001 yılında Crutzen ve Stoermer’den başlayarak Antroposen kavramını ilk kez kullanıma sokan Dünya Sistemi bilimcileri bu İnsan ve Doğa kozmolojisinde herhangi bir sorun görmediler²³. Onlar için İnsan ve Doğa, hümanist ve sosyal bilimcilere sirayet eden değer yanlılığından azade Bilimsel kavramlardı. İyi Bilim alanının dışında kalan görgül gelişmeler, örneğin ABD’nin 2001’den beri süregelen ve ekolojiyi tahrip eden Sonsuz Savaşları (ki Antroposen ile bu savaşlar arasındaki senkrona dikkat edin) konuyla ilgisizdir. (Sanki “perde arkasındaki savaş çığırtkanlarına aldırmış etmeyin” der gibi.)

Popüler Antroposen söylemi halk isyanları ve küresel kriz çağında Yüzde Bir’in çok eskilere dayanan görüşlerini barındırıyor. Bu nedenle Atlantik Dünyası’nda benzeri görülmemiş radikal hareketlerin yeşerdiği bu dönemde dahi Malthus’un (1798) karşı devrimci savlarının da tekrar dolaşıma girdiğini görüyoruz. Kapitalizmin başı ne zaman belaya girse Malthusçuluk yükselişe geçmiştir. Bu yüzden 1968’in hemen ardından, yine eşsiz bir radikal dalganın akabinde Malthusçuluk yeniden icat edilmiştir²⁴. Şu noktayı yeterince vurgulamak neredeyse olanaksız: Doğa yasaları hakkındaki bilimsel iddialar kapitalist iktidar için uzun süredir merkezi önemde olagelmıştır. Yaygın bir işçi, köylü ve sömürgecilik karşıtı isyan zamanında yazan Malthus, devletin hareketsiz kalması ve piyasanın rasyonalitesinin öne çıkarılması gerektiğini “doğa yasalarına”²⁵ dayanarak öne sürmüştür. Malthus’un Nüfus İlkesi, özgünlükten ve hatta mantıksal tutarlılıktan tamamen yoksun olsa da, burjuva doğalcılığının güçlü bir ifadesidir. İşlevi, soyut bir Doğa kavramıyla kapitalist eşitsizliği gerekçelendirmek ve burjuva siyaseti meşru kılmaktır. Bundan tam iki yüzyıl sonra Paul Ehrlich, doğal nüfus yasalarının “haddinden fazla insan” ürettiğini öne sürecekti. Ehrlich’in İyi Bilimi, Küresel Güney’deki fakir yığınların gezegeni felaketin eşiğine sürüklediğini matematiksel olarak gösteriyordu²⁶. 1968’deki gerçek sorun mu neydi? Aşırı nüfus (bu her ne anlama geliyorsa!) değil. Sorun daha ziyade “tehlikeli sınıflar”dı. Dünyanın her yerinde yoksullar ve emekçiler kapitalizmi toplumsal devrimin eşiğine getirmişti.

Bugün ise bazı (yalnızca bazı) kaba Malthusçuların yerini daha gelişkin bir ideolojik ifade aldı. Buna bazen Bilimcilik deniyor²⁷. Buradaki büyük harf yine önemli. Hiçbir ciddi gözlemci iklim ve dünya sistemi bilimcilerinin somut araştırma sonuçlarını reddetmiyor. Bunların çalışmaları sosyalist bir iklim adaleti politikasının temelini teşkil ediyor. Fakat Bilimciliğin Antroposen söylemindeki gücünü görmezden gelemeyiz. Bu, önde gelen iklim bilimcilere kıyamet uyarıları yaparken ve bozuk bir iktisadi mantığı kötülerken, bir yandan da Dünya Ekonomik Forumu’nun süper elitlerini ve onun

Conservation International gibi sivil toplum örgütlerini yeşil badanayla aklama ehliyeti veriyor²⁸. “Sosyal” bilimciler de bu tür “doğa” bilimcilere katılarak “insan” ve “doğal” sistemlerin birbiriyle bağlaşması (coupling) gibi yaklaşımları işliyor. Bilimcilik, bu tür “sistem” yaklaşımları aracıyla – ki bunların kökeninin İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllardaki MIT Sloan İşletme Okulu’na dayandığını göreceğiz – her çeşit başa çıkılmaz doğanın gezegensel idaresine adanmış bir politik söylemi besliyor²⁹. Bu, gezegensel araştırmanın akademik olarak hayret verici biçimde daralmasına ve yalnızca politik olarak makbul görülenle sınırlanmasına neden oluyor. Bu nedenle fon veren kurumlar her zaman ve her yerde “politika içerimlerini” talep ediyor. Politika tartışmaları hakim görüşlerce tanımladığı ölçüde “makul” ve “gerçekçi” olmak zorunda. Lütfen kimse toplumsal yarar bankacılığında, konutların metasızlaştırılmasından yahut endüstriyel tarıma son verilmesinden bahsetmesin!

Yönetim kontrole ilişkin bir kavramdır, özgürleşmeye değil. Kesinlikle anti politiktir: politik soruları teknik ve idari mantık çerçevesinde yeniden tanımlar. Eğer dünyanın sonunu tahayyül etmenin kapitalizmin sonunu tahayyül etmekten daha kolay olduğunu bir noktada hissettiyseniz, anti politik bir çerçeve olan İnsan ve Doğa – ve günümüz gezegen idaresi yaklaşımı – bunun sebeplerinden biridir. İnsan ve Doğa kavramları kapitalizmin çelişkilerini teşhir etmek için değil, onu idare etmek için geliştirilmiştir.

Antroposen dili bu nedenle daha adil ve demokratik bir dünya için verilen mücadelelerin tarihini bellekten siler. Böylelikle Antroposen bir umutsuzluk ekolojisini yeniden üretir. “Alternatif yok” temalı neoliberal dogmanın Çevreci bir ifadesiyle karşı karşıyayız. Bu yeni bir durum değil. Sözde “ikinci dalga” Çevrecilik, kökleri de dahil olmak üzere bilim insanlarının ideolojik bir buluşu ve duruşma salonlarına uzanan, milyarder sınıfın Vakıfları tarafından finanse edilen bir politik stratejydi. En başından itibaren ‘azınlıkçı’ bir nitelik taşıyordu³⁰. Aynı zamanda sistemin adını anmayı reddeden, emekçi sınıflarından gündeminden kendini tutarlı bir şekilde soyutlayan “üçüncü yolcu” bir politika teşkil ediyordu³¹. Böyle bir çerçevede elbette gezegen idaresinin gerekliliğini teslim etmek dışında bir seçenek kalmıyor. İnsan ve Doğa, bize daima Ahir Zamanların geldiğini bildirip, Sistemi hiçbir zaman adıyla çağırarak istemeyen, onu ortadan kaldırmayı aklının ucundan geçirmeyen bir Çevre Tahayyülü için kusursuz afyonlardır. Bu, 1970’lerin başından itibaren dünyanın profesyonel ve yönetici kesimlerinin çoğunlukla samimi fakat politik olarak anlamsız iç dökmelerini, kaygı ve suçlulukla ellerini ovuşturmalarını beraberinde getirmiştir. Bu sırada Yüzde Bir bizi gezegensel cehenneme doğru paldır küldür götürmektedir.

Antroposen tek değil, ikti tanedir. Belirgin stratigrafik sinyal – sözde Orbis Spike arayışıyla – başlayan Jeolojik Antroposen uzun dönemli çevre tarihi hakkında önemli sorular sorar. Fakat jeolojik tartışmaların ardındaki yer bilimciler çoğu zaman, insan ilişkilerine dair modernitenin karmaşık ve tartışmalı iktidar, kâr ve yaşam tarihlerinin yerine teknolojist ve nüfusçu hikayeler üretmiştir. Bunlar çoğunlukla çeşitli hokey sopası grafiklerinde ifade bulur ve belli bir noktaya kadar kullanışlıdır. Fakat jeotarih bu şekilde bir kara kutu serisi şeklinde düzenlenmiş bir zaman çizelgesine, Marx’ın kaotik kavramlar³² dediği biçime indirgenir. Nüfus, kentleşme, ekonomik büyüme soyut bir küreselleşmenin görgül göstergeleri halini alır. Bu soyut küreselleşme eşit derece soyut Büyük Hızlanma’nın kaçınılmaz bir sonucu, Büyük Hızlanma ise soyut bir Sanayi Devrimi’nin kaçınılmaz sonucu olarak karşımıza çıkar³³. Belki bu anlatıyı Büyük Soyutlama olarak nitelendirmek en doğrusu olur! İşte bu kaosun içinden, Watts’ın 1784’te bulduğu döner pistonlu buhar makinesini “insan türünün sayısında hızlı artış”³⁴ ile karıştıran Popüler Antroposen doğdu.

Bu Neomalthusçuluk tekrar tekrar Prometheusçu, ırka ve toplumsal cinsiyete bağlı birikim stratejilerini üretme işlevi görmüştür. Kate Raworth’un Antroposenin aslında Adamprosen olduğu nüktesine

sempati duyuluyorsa³⁵, Doğa da modernitenin hayat dokusu için bir D sözcüğüdür³⁶. Prometheusçuluk kâr oranıyla ilgilidir ve tıpkı ırkçılık gibi dünya halklarının renk (ve ayrıcalık) hudutlarını belirleyip düzenler. Toplum ve Doğadan sanki birbiriyle çarpışan iki bilardo topuymuş gibi söz etmek, kapitalizmi, acımasız medeniyet ve sınıf egemenliğini modern rasyonellikle katıştıran, bunların tümünü sonsuz birikim güdüsünün hizmetine koşan Prometheusçuluktan aklar. Dolayısıyla bu Prometheusçuluk hiçbir zaman insan egemenliğinin soyut bir ifadesi olmamıştır. Meseleye bu bakış açısıyla yaklaşmak, hakim fikirleri olduğu gibi kabul etmek anlamına gelir. Oysa Prometheusçuluk her zaman, sınıfsal bir proje olan Ucuz Doğa bağlamında insan türünün büyük çoğunluğu ve yaşamın geri kalanı üzerinde bazı insanların kurduğu hakimiyeti ifade etmiştir.

Prometheusçuluk – ve onun hayata geçirdiği jeokültürel hakimiyet ve değersizleştirme – “elverişli ticari ortamlar” yaratmanın kültürel mantığıdır. Bu mantığın “esas ihtiyaçların yanında bir artık” niteliğinde baskı ve boyunduruk yarattığını teslim etsek de, bunun asli işlevi emperyalist merkezlerde eşitsiz olarak birikmiş artı değerın genişletilmiş akışlarını mümkün kılmaktır. Jeokültürel hakimiyetin kapitalist gelişime katkısı ve bunun yirmi birinci yüzyıl iklim kriziyle can sıkıcı dolaşıklığı işte bu noktada anlaşılır. Kapitalizmin kirlı sınırları, yarattığı maliyetleri ödeme konusundaki gönülsüzlüğünün çok ötesindedir (dışsallıklar meselesi). Küresel burjuvazi sınıf savaşını yalnızca artı değerın bölüşümü değil, karşılıksız emeğin koşulları özelinde de yürütüyor.

İklim krizi küresel birikimin temelini oluşturan karşılıksız emeğin koşullarını şu anda etkin bir biçimde baskılıyor. İklimdeki elverişsiz kaymalar – ki bizim tanıklık ettiklerimiz daha önce Holosen çağında gerçekleşenleri solda sıfır bırakıyor – artı değerın daraldığına dair istikrarlı bir işaret niteliği taşıyor. On dördüncü yüzyılda sınıfsal ayaklanmalar agro-ekolojik çelişkileri pekiştirirken, Küçük Buz Çağı ve salgın feodalizmin ölüm belgesini imzalıyordu³⁷. Büyüyen iklim krizi kapitalizmin yapısal birikim krizi eğilimini pekiştiriyor ve çağımıza özel bir nitelik veriyor. Modern dönemde büyük burjuvaziler büyük bunalımlara “yeni emperyalizmler”le cevap vermiştir: Ucuz Doğa – her şeyden önce emek, gıda, enerji ve hammaddeden oluşan Dört Ucuzlar – koşullarının emperyal düzen tarafından dayatılan tekrar yapılandırılması. İklim krizi bu mantığı yalnızca kısıtlamıyor, aynı zamanda içeri doğru çökertiyor, ve içerden dışarı doğru öngörülebilir ve korkunç bir etno-milliyetçilik patlamasına yol açıyor. İçeride doğru bu iklim çöküşü kapitalizmin hayat dokusuyla ve onun içindeki ilişkilerini çığır açıcı bir şekilde ters yüz ediyor. Bu, Büyük İçeride Çöküş: maliyet azaltan ve üretkenlik artıran hayat dokusu dinamiğinden maliyet ençoklaştıran ve üretkenlik azaltan hayat dokusu dinamiğine geçiştir.

İnsan, Doğa & Kapitalizmin Kökenleri

İnsanlar ve yaşamın geri kalanı arasındaki ayrım kadim bir ayrım olsa da esasen İnsan ve Doğa arasındaki etkileşimin şekillendirdiği bir gerçeklik içinde yaşıyor oluşumuz fikri tümüyle moderndir³⁸. İnsan türü yaklaşık 300 bin yıldır buralarda olsa da İnsan ve Doğa çok daha yakın bir zamanın mahsulüdür. Bu kelimeler İngilizce dilindeki çağdaş anlamını henüz 1550’den sonra ya da o yüzyıl içinde, bir iklim krizi, çok süratli bir proleterleşme ve Atlantik boyunca gerçekleşen plantasyon devriminin çağında kazanmıştır. Bu çalkantılı çağda İnsan ve Doğa, insanı ve diğer hayat dokusunu yeniden düzenlemek için pratik yol gösteren hâkim soyutlamalar olarak şekil aldılar. Modernleştirme projeleriyle uyum içinde bir hakimiyet ethosu yarattılar, Doğa üzerinde Prometheusçu İnsanın hakimiyeti. Bu tür burjuva natüralizminden 17. yüzyılın iklim krizi boyunca (1550-1700) hızla modern ırkçılık ve cinsiyetçilik ortaya çıktı. (Modern ırkçılık ve cinsiyetçilik üzerinden işleyen – doğal ırksal farklılıklar ya da biyolojik cinsiyete atfedilen doğal yatkınlıklar çağırın – natüralizm mantıksal ve tarihsel ön koşulları olarak Prometheusçuluk ve Doğanın icadını buldu.) Bu üçünün – Prometheusçuluk, ırkçılık ve cinsiyetçilik – hepsi burjuva natüralizm ve kârlılığın geliştirmek için olan

dünya-tarihsel itki tarafından akabinde birbirine bağlanmıştır. Bunların hiçbiri Popüler Antroposen açısından düşünülebilir değildir. Alternatif? Bunları gezegensel krize doğru ilerleyen kapitalizmin uzun yürüyüşünün kökenlerini işaretleyen dünya-tarihsel kopuşlara yerleştirmek.

Kapitalosen? Sorun elbette ekonomiye indirgenemez! Ve Kapitalosen tezi bununla... hemfikirdir!! Kapitalosen tezi doğrudan hükmetmenin, sömürünün ve çevre-yapımının yeni stratejilerini birleştiren jeotarihsel çağın kökenleri ve gelişimine yönelik konuşur. Kapitalist dünya-ekolojisinin ortaya çıkışı ekonominin çok ötesine uzanır. Kapitalosen sınıf sömürüsü ve hayatın dokusundaki artık birikiminin yeni kalıplarını birlikte işler. Jeolojik etkisi dolaysızdır.

Bugünkü iklim krizinin ilk kapitalojenik iklim krizi olduğunu düşünmeye alıştırmışızdır. Bizimki niteliksel olarak ayrıksı olsa da ilk değildir. 1492'de başlatılan Kolombcu istilalar iki temel yönden jeobiyolojik bir dönüm noktasını işaretledi. Biri, süper kıtanın parçalarına ayrılmasından 175 milyon yıl sonra kapitalist bir Pangea'nın yaratılmasıydı. Orbis Sivrilmesi (Orbis Spike) – Antroposen'in jeolojik kökenleri – kendisi köleleştirme ve diğer Ucuz Doğa stratejileri tarafından yürütülen, soykırımın doğrudan sonucu atmosferik CO2'nin dramatik bir şekilde azalmasıyla 1610'a damgasını vurdu.³⁹ Kapitalist bir Pangea'nın bu oluşumu, iki kıtanın potansiyel iş ve enerjisini, birlikte soyut bir “yerleşimci sömürgeciliğin” bileşenlerini oluşturan değil de sömürgeci burjuvaları (plantasyon sahipleri, tüccarlar, maden sahipleri, çiftlik sahipleri, vb.) yaratan emperyal savaş makinesi ve onun bankerlerinin emrine amade hale soktu. İkincisi, birincinin hemen ardından geldi. Amerikalarda Ucuz Emek olmadan hiçbir kâr gerçekleştirilemezdi. Emperyal fethin ve sömürgeci sınıf oluşumunun anaforu sonu gelmeyen insan kurbanları talep ediyordu. (Ve böylece bu, Yerli halkların Doğa'nın parçası olarak kabul görmesine katkı sundu.) Yeni Dünya'nın nüfusunun yüzde 95'ini mikroplar öldürmedi, kölecilik öldürdü.⁴⁰

Bu stratejiler sermaye birikiminin gövdesinden ayrılmış mantığı değildi. Askeri devrimlerin Amerikalara emperyalist ihracatı ve jeokültürel hakimiyetin bütünüyle yeni bir tarzı tarafından mümkün kılınan ve uygulanan stratejilerdi.⁴¹ Öyle boşuna değil, dünyadaki renk ayrımcılığının en erken hukuki formları – Bahia, Batı Hint Adaları ve Carolina gibi yerlerde – uzun 17. yüzyılın Orbis Sivrilmesi tarafından güçlendirilmiş iklimsel çöküş dönemi sırasında ortaya çıktı.

Prometheuşçuluk altında Tanrı'nın İnsan önünde duruyor olması gibi İnsan da Doğa önünde duruyordu. Doğa çoktan o yakında ırksallaştırılacak “kusurlu” insanları kapsadığından ırksallaştırılmış formüllere yakın bir duraktı. Bu formülasyonda İnsan'ın insan türü ile hiçbir ilgili yoktu; emperyalist burjuvanın “aşırı temsil edildiği” fantezisiydi.⁴² 16. yüzyıl İspanyolları için Prometheuşçuluk, yerli halkların “kusurlu” doğalarının iyi Hıristiyanlar için sıkı çalışmaları yoluyla Kurtarılabileceği anlamını taşıyordu.⁴³ Rahipleri ve askerlerinin, tüccarları ve plantasyon sahiplerinin sömürgeciliğe tabi tutulmuş insanların vahşi, irrasyonel, ve ayrıca Medeniyet için uygunsuz olduğunu hızlıca “keşfettiği” tüm ardıl imparatorluklar tarafından takip edilen can verici bir ilkeydi. Bu tür halklar – yerliler, Afrikalılar, Keltler, Slavlar ve sayısız diğerleri – Doğalaştırıldılar, ki o kadar daha iyi Medenileştirilebilirlerdi.

Dünya tarihinin art arda gelen çağlarında imparatorluklar – kutsal kitap yığınları ve avukatlar, silahlar ve para – Medenileştirme Projesi'ni yeniden tanımlayacaktı. Her defasında, bize söylendiği üzere, bu projeler tüm insanlıktan en iyisini elde edecekti. İngilizler için ve daha sonra Britanyalılar için bu, John Locke'un bir doğa durumu içinde yaşayanlara karşı Gelişim setiydi; Amerikalılar için bu, Aşık Kader⁴⁴ idi; ve bir yüzyıl sonra tek bir kalem hareketiyle dünyanın yüzde seksenini Geliş-me-miş olarak yeniden tanımlayan Başkan Trump'ın Dört Maddelik Kalkınmacılığı idi. Kutsal kitaplar ve

seküler deklarasyonların tadı kaçıp pörsüdüklerinde neoliberal şok doktrinleri ile uzun ve sıkıcı “serbest piyasa” konuşmaları onların yerini aldı.⁴⁵ Eski şarap, yeni şişeler.

Bunun iklim krizi ve Antroposen ile ne alakası var? Çok alakası var. Prometheusçuluk ve onun Medenileştirme Projelerinin tarihi sadece iktidar, ekonomi ve hakimiyet sorunlarını bağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu sorunları hayatın dokusu ve kendi aralarında bağlayan yeni koridorlar açar. Belki de onun can alıcı kavrayışı İnsan ve Doğa'nın modern yaratımının nasıl 1550'den sonra vahşi, itaatsiz ve ayrıca İnsan'ın medenileştirici ve akılcı rehberliğine ihtiyaç duyan haline gelen kadınlardan başlayarak çoğu insanı insanlıklarından yoksun bıraktığını tanımlar.⁴⁶ Doğa'ya yeniden yerleştirilmişlerdir, ki daha iyi ucuzlatılabilirler – ve yeni burjuvazilerin sınırsız birikimi için daha hazır hale gelsinler.

Doğa burjuvazinin bedelini ödemek istemediği her şey haline geldi. Onun Ucuzluğu şeker ekimindekiler, gemi yapımcıları, demir dövücüleri ve silah yapımcıları için üretim maliyetlerinin aşağı çekilmesinin çok ötesine uzandı – eşi benzeri görülmemiş bir kültürel değersizleştirme aparatını değerlenmenin “ekonomik” momentleriyle birleştiren bir hükmetme ve birikim stratejisiydi. Bu dünya-ekolojisi üzerine tartışmanın kalbinde yer alır – ve Kapitalosen alternatifinin. Burjuva doğalcılığa daldırılmış ırkçılık ve cinsiyetçilik bu tür Prometheusçuluktan hazır bir şekilde aktı. Sadece insan doğasının değil bütün hayat dokusunun ücretsiz emeğinin sürdürülmesi için mekanizmalardı hepsi.⁴⁷ Bu mekanizmalar bugün parçalanıyor.

Gezegen İdaresi, Ya Da, Patron gibi Görünmekten Nasıl Sakınılır

O zaman, IPCC'nin son açıklamalarından birini okuduğumuzda bir anlığına durabilir – ve belki de çaresizliğimizden çıkabiliriz: “İnsan etkisinin atmosferi, okyanusu ve toprağı ısıttığı tartışmasızdır.”⁴⁸ Bu tartışmasız bir şekilde doğru. Ancak bir noktaya kadar. “İnsan etkisi” ifadesi hayal edebileceğimiz en muğlak – ve ideolojik olarak yüklü – ifade. 1970'lerin başından bu yana kurumlar, STK'lar ve hükümet bakanlıklarından oluşan dünya çapında bir ağ üzerinden dolaşıma sokulan Environmental Mirage'a bakalım: Kriz burada. Çatışma İnsan ve Doğa arasında. Düşüncesiz demografik büyümenin ve sürdürülemez teknolojinin bazı veçheleri tarafından besleniyor bu çatışma. Bu ideolojik evrende: (Margaret Thatcher'ın söylemeye bayıldığı üzere) Alternatif yoktur. Antropojenik iklim değişikliği, gezegeni gezegen idaresinde kabiliyetli, erdemli ve uzman personele devretmemizi talep ediyor. Lütfen kapitalizm demeyin. Ya da sosyalizm. Ya da hatta, demokrasi.

Gezegen Yöneticileri için demokrasi, yani diyelim ki, yönetilmesi gereken bir sorun. Bunun kökenleri Amerikalıların fethi ve Ucuz Emeğin yönetimine kadar geri gidiyor. Avrupa içinde, proleterleşme taşma noktasına 1550'nin ardından ulaşıldı ve emek kontrolünde geniş kapsamlı sorunlar ortaya çıkardı. Düşünme ve yapmanın keskin bir ayrımına dayanan ve açıktan Prometheusçu bir bakış açısı olan Kartezyen ikiciliği işte bu bağlamda şekillendi. 1630'lar ve 40'larda yazan Renée Descartes dönemin ruhuna yön verdi. Descartes temel eserlerini Avrupa'nın en proleterleşmiş bölgesi olmanın yanı sıra 17. yüzyılın dünya-ekolojik devriminin ana merkezi olan Hollanda Cumhuriyeti'nde yazdı.⁴⁹ Dikkatlerden kaçan şey Descartes görüşlerinin bir yönetim felsefesi olduğuydu. Ayrık özlere olarak düşünülen şeyler ve uzamlı şeyler arasında ayrım yaparak ve ikincisine ilki tarafından hükmedilmesini öncelikle Descartes kapitalizmin gerektirdiği “iş disiplininin” jeokültürel “öncüllerine” ışık tuttu.⁵⁰ Bu, Medeniyet ve Doğa'nın ideolojik ayrımına halihazırda olumlu bakan bir hamleydi: “Kendimizi doğanın sahibi ve efendisi haline getirmeliyiz”.⁵¹ Böylece gezegen ve emek yönetimi kapitalizmin erken dönemlerinden itibaren birbirine eklendi, ve Harry Braverman'ın ünlü deyişle “eylemenin kavrayıştan ayrılması” arayışında birleşti.⁵² Bu erken yüzyıllarda bile “düşünme”

işinin patronların akıllarında ve “uzanımlı” işin insan ve insan-dışı işçilerin ellerinde yoğunlaşması için yöneticiler üretimi yeniden düzenlediler.⁵³ Bu, üretimi karşılıklı değiştirilebilir parçaların bir serisi olarak yeniden yapılandırmak için daha geniş sistemik bir hareketin parçasıydı. Bu yeniden yapılandırma Descartes klasik metinlerini kaleme aldığı sırada o zaman yayılıp gelişen şeker plantasyonları, maden merkezleri ve tersanelerde gerçekleşiyordu.

Peki gezegen idaresine ne demeli? Bu dura kalka düzensiz bir şekilde geldi. 20. yüzyıldan önce bunun temel görünümü orman yönetiminde bulunabiliyordu – ve tekraren tarihi 17. yüzyıla değin dayanıyordu.⁵⁴ Ancak, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerikan İmparatorluğu – Kalkınma imzası altında – yalnızca Medeni olmayanları Medenileştirmeye koyulmadı, aynı zamanda özellikle Amerikan jeopolitik ve ekonomik önceliklerine uygun bir “yeryüzü mekiği” inşasına girişti.⁵⁵ Bu, Frederick Winslow Taylor ve 20. yüzyılın başında 20. yüzyıl Fordizminin eşlik ettiği “bilimsel yönetimin” azgınca detaylandırılmasıydı. Entelektüel açıdan onun göze çarpan imza başarısı 1950 ve 60’larda Jay W. Forrester’in sistem dinamikleri modellemesiydi. 1972’deki – ses getiren Çevre çalışması – Büyümenin Sınırları’na götüren sistem modelleri mühendis olan Forrester’in işletme alanında bir profesörlüğe gelmiş olduğu MIT’nin Sloane İşletme Okulu’nda geliştirildi. Merak ediyorsanız bahse konu Sloane, General Motors’un öncü – ve agresif bir şekilde emek karşıtı – CEO’su idi. Bugünün yeryüzü-sistemi modellerinin – ve Popüler Antroposen’in – geçmişinin izleri bir işletme okuluna kadar sürülebilir. Farkında olarak ya da olmayarak yönetsel sağduyu tarafından çerçevelenen İyi Bilimin peşinden gitmek üzere toplumsallaştırıldılar. Popüler Antroposen aynı rahatlıkla Biyosferik Taylorizm olarak tanımlanabilir. Onun politik ontolojisi erken dönem modern Kartezyen tahayyülüne esir olmayı sürdürüyor: “düşünen şeyler”in (plancılar, bilimciler, patronlar) ve “uzanımlı şeyler” olan geri kalan herkesin tahayyülü. Bu hassasiyet Descartes’tan Malthus’a ve oradan Büyümenin Sınırları ve Popüler Antroposen’e kadar çevreci düşüncenin baskın eğilimlerini birleştirir.

Kapitalosen alternatifinin, öğrendiğimiz üzere, jeolojik Antroposen’in “altın sivrilme noktası” (golden spike) arayışıyla önemsiz bir münakaşaya girmesi söz konusu değildir. Kapitalosen biyocoğrafı ve klimatolojik değişimleri bir, hayati ve ayırım noktası olarak alan jeotarihsel bir argümandır. Modern dünya-sistemini iktidar, kâr ve yaşamın kapitalist bir dünya-ekolojisi olarak varsayar. Ekonomik indirgemeciliğin bir eleştirisidir, ama sermaye ve sınıfa kültürelci yaklaşımların da bir eleştirisidir. Son olarak Kapitalosen argümanları gezegensel krizin kökenlerinin basite indirgenmiş bir “Avrupa”da değil, 17. yüzyıl sırasındaki kapitalojenik üçlünün – iklim sınıfı ayırımı, iklim apartheid’i, iklim patriyarkası – ortaya çıkışında bulunduğu konusunda ısrarcıdır. Bunlar iklim değişikliğinin sonuçları değil, onun itici güçleridir.

Bu kapitalojenik üçlünün en keskin çelişkileri giderek artan bir şekilde kaçınılmaz hale geliyor – ve çok da basit bir sebeple. Ucuz Doğa’nın geriye kalan az sayıdaki sınırı çitlendi ve tüketildi – hiçbiri atmosferik müşterekten daha fazla buna maruz kalmadı. Bu tür Ucuz Doğalar beş yüzyıldır karşıt eylemlerle kapitalizmin artık sermaye sorununun başlıca yolu olageldi. (Kısaca, bu kârlı bir şekilde yeniden yatırıma yönelebilecek olandan daha fazla sermaye biriktirme eğilimidir – yitirilen yatırım fırsatlarına göre bir “artık”tır.) Böylece bugünkü gezegensel krizin iki katmanlı karakteri kendini dışa vurur: hızla tavan yapan karbondioksit konsantrasyonlarında ve hükümet tahvillerinde sıfır ya da negatif faizle park etmiş 17 trilyon dolarlık artık sermayede açığa çıkan yaşam-yapımının ve kâr-yapımının krizi.⁵⁶ Ucuz Doğa’nın bu tükenişi, çelişkiler son yıllarda belirli bir eşiği aşmış görünse de bir gecede olup bitmedi. Bu elbette, büyük miktarda Ucuz Doğa’nın yokluğunda özelleştirme, mülksüzleştirme ve gezegen yaşamının ve doğrudan (yeniden) üreticilerinin zenginliğinin talanı için eşi benzeri görülmemiş bir çabaya girişen neoliberal kapitalizmin tarihidir.⁵⁷ Zamanında bunu “tersine Robin Hood” stratejisi olarak adlandırmıştım – yoksuldan çalıp zengine verme stratejisi.⁵⁸ Bu aynı zamanda, esasen kâr

oranını korumak için hayatın dokusundan çalmak anlamına gelen, insan-dışı yaşama görkemli bir el koyma ve bu yaşamı tüketme hareketiydi de. Bu tam da Ucuz Doğa'nın sınır uçlarının ve bu uçların yaratmış olduğu yatırım fırsatlarının yönetilemez ve hiper-değişken finansallaşmış kapitalizme kıyasla hızlı bir şekilde kaybolduğu bir çağda görülmesi beklenen şeydir.

Antroposen, Kapitalosen ve geri kalan tüm diğerleri üzerine tartışmalar çok sık bir şekilde kapitalizmin çelişkili birliklerini görmezden gelir. Marx'ın dehası tam olarak bu dünya-tarihsel çelişkilerin daha derinden bir anlayışına katkı yapmasındadır. Zira Marx sadece birikimin ekonomik analizi ile sınıf oluşumunun sosyolojisi ve sınıf mücadelesi bağıni kurmakla kalmadı. O aynı zamanda kapitalizm altında sınıfsal sömürünün her momentinin – artık değer üzerine mücadele – indirgenemez bir şekilde sosyo-ekolojik olduğunu ortaya koydu.⁵⁹ Buna şunu ekleyebilirim: ekonomik değerlenmenin her momenti değersizleşmenin daha da genişleyici momentlerine ve ücretsiz emeğin/enerjinin temellüküne bağımlıdır. Bu tür el koyma yoluyla birikim sermaye birikimi için esastır. Değersizleşme onun jeokültürel mantığıdır. Medenileştirme Projesinden kaynaklanan ırkçılık, cinsiyetçilik ve çok katlı baskı dinamiklerinin ideolojik savaş alanıdır. Dünya proletaryası (aslında çok çeşitli prekarya ve tarımsal emek sınıflarını içeren bir yarı proletarya) küresel femitarya ve küresel biyotaryaya – bir “yaşam tarzı1 olarak kapitalizmin ücretsiz yeniden üreticileri – bağımlıdır ve bunlarla üst üste biner.⁶⁰ İklim krizine devrimci bir yaklaşımın dünya sınıf mücadelesinin değer kazanmış ve değerden düşmüş momentlerinin çelişkili birliği ile ciddi şekilde cebelleşmesi gerekecek. “Toplumsal olarak gerekli emek zamanının” “kadınlar, doğa ve sömürgeleştirilenler” tarafından yerine getirilen ücretsiz işin toplumsal olarak gerekli kaynakları ile olan çelişkilerini bağdaştırması gerekecek.⁶¹

Bu tür bağlantılar – ücretli ve ücretsiz iş arasında, insan ve doğanın geri kalanı arasında – hayatın dokusundaki tarihsel bir materyalizm yoluyla mümkün kılınabilir. Bu, içeride, dışarıda ve insan toplumsallığının mozaigi arasında farklı farklı biçimlerde olan yaşamın çeşitliliğini kavramamıza imkan sunar (Marx ve Engels'in bize hatırlattığı üzere “tarihin yazımının daima yola ondan başlaması gereken” yaşam).⁶² İnsanlar, yaşamın tümü gibi, çevre-yapan bir türdür; evrim çevrelere pasif bir adaptasyon değil, onların aktif bir yeniden inşasıdır.⁶³ İnsan örgütlenmelerinin evrimi de öyledir: ailelerden finansal merkezlere ve üretim tarzlarına. Gerçekten de sınıflı toplumların tarihi “iki katmanlı bir ilişkidir: bir yanda doğal bir ilişki, diğer yanda toplumsal bir ilişki olarak.”⁶⁴ Emek süreci aracılığıyla çevre-yapımının hem işçi hem de çevreler üzerinde dönüştürücü bir etkisi olur. “Emeğin bu metabolizmasında... [işçinin] kendi bedenine ait doğal kuvvetleri harekete geçirir,... bu hareket aracılığıyla dışsal doğa üzerinde faaliyette bulunur ve onu değiştirir... Bu yolla o eş zamanlı olarak kendi doğasını da değiştirir.”⁶⁵ Bu nedenle kapitalizm basitçe bir “üretim tarzı” değil, bir “yaşam tarzı”dır. Onun iki katmanlı karakteri uzlaştırılmaz bir antagonizmadır. Bu şekilde bir bakış önümüzdeki yüzyılın siyasetinde yeni hatlar açar. Immanuel Wallerstein'dan ödünç alırsak bizimkisi erken 21. yüzyıldaki “sosyo-fiziksel konjonktürde” “dünya çapında bir sınıf mücadelesi”nin zamanıdır.⁶⁶

Gezegensel Adalet ve Gezegensel Proletarya: Proleterosene Doğru mu?

Sol, rasyonel bir gezegen yöneticisi olma arayışından hayatın dokusuna yoldaş olmaya nasıl geçer? İkinci olasılık, insanlardan doğanın parçası olarak ve emekten doğaya içsel bir şey olarak – tekrar tekrar – bahsederken Marx tarafından önerilmiştir. İnsan emeğinin diyalektik olarak “doğanın geri kalanı” – ya da bazen “dışsal doğa” – ile harekete geçtiğinde ısrar etti.⁶⁷ Bu dolambaçsız bir şeyi ifade eder: emek süreci, ve böylece sınıf yapısı, “spesifik doğa(lar)ın (diyelim ki burada, hâlâ yeryüzünde, arazi, toprak)” bütün bir spektrumunu dönüştürürken değiştirir.⁶⁸ Medeniyetler yaşamın biçimleridir. İş ilişkilerine gömülü bir çevre-yapımı diyalektiği aracılığıyla gelişirler, ve krizler yaratırlar. Burada sınıflı

toplum hayatın dokusunun bir üreticisi ve ürünü olarak görünür. Marx'ın metaların değerinin şekillendiği “kontrol edilemez doğal koşulları”na – ve sermaye birikiminin altında yatan temele – olan vurgusu belki de modern iş ile çok daha yakından bağlantılı olarak kabul edilebilir. Kapitalist üretim sadece metalar üretmez, Marx'ın altını çizdiği üzere “kontrol edilemez” iklim koşullarını da üretir.[69](#) Daha önemlisi – belki de iklim değişikliğinin tarımsal üretkenlik üzerine derinleşen mahsul baskılamaya etkisinde en bariz şekilde görüldüğü üzere – sermayenin durduğu noktadan bunlar istenmeyen şeylerdir.[70](#)

Gezegensel adaletin sosyalist politikasının “doğayı kurtarmak” ile ilgili olmadığını kendimize hatırlatabiliriz. O, tüm yaşamın kapitalist işin tiranlığından kurtuluşu ile ilgilidir – ya da hiçbir şeydir.[71](#) Bu, kapitalizmdeki gezegensel işin “iki katmanlı karakteri”dir, aynı anda sosyal ve doğal, evrilen jeotarihsel sürecin ayrıksı momentleri. Sosyalist ve çevreci siyasetin baskın formları bu diyalektikten muzdarip. Buna en çok yaklaşan işçi sınıfı kadınlarının yerine getirdiği ücretsiz yeniden üretim işi üzerindeki feminist sosyalist ısrarıdır.[72](#) Ücretli ve ücretsiz işin ve onun iki katmanlı karakterinin düzenlenişindeki değişimler yoluyla proletaryanın “gerçek hareketi”nin kavrayan femitaryanın bakış açısı budur.[73](#) Her dönemde bu düzenlenişler burjuvazinin “cinsiyetlendirilmiş artık” arayışını açığa vurur: “ikinci değişimlerin” sınıf temelli asimetrikleri ve iş gününün uzatılması.[74](#) Bu kavrayış, sadece cinsiyetçilik ve proleterleştirme – sermayenin ücretsiz iş gününü uzatmak için sınırsızca duyduğu dürtünün dahil olduğu – şiddetli kombinasyonlarını bağladığı için değil, gezegensel işin ekonomi-dışı temellükü ile ücretli işin dünya-tarihsel birliğini kavradığı için de esastır. Çoğu ekososyalist bile henüz sermaye için “işe koşulan” hayatın dokusundaki proletarya ve femitaryanın sosyalist feminist sentezini – biyotarya – tercüme etmedi. Maria Mies sermaye birikiminde “kadınlar, doğa ve sömürgeleştirilenlerin” merkeziliğini savunur, soyut bir “kesişimsellik” çağrısı yapmaz. Emperyal burjuvazinin sınıf projesine işaret eder; cinsiyetçilik, Prometheusçuluk ve Medenileştirme Projesi ile proleterleştirme, süper sömürü ve “kapitalist üretime... ve rekabete içkin yasalar”[75](#) üzerinden boyunduruk altına alan projeye.

O aynı zamanda üstü örtük olarak – proletarya, femitarya ve biyotaryanın değişen, eşitsiz ve her şeyden öte karşılıklı nüfuz eden durumu itibarıyla – gezegensel proletaryanın ortadan kaldırılmasına çağırır. İşin bu birleşik fakat farklılıkları olan momentleri yalnızca seferber etmemiz gereken yapılar değil, aynı zamanda 1492'den beri var olageldiği üzere sermayenin kendini yeniden üretmesine giderek artan bir şekilde sınır çekecek tarihsel örüntüler ve olasılıklardır.[76](#) İklim krizi bir devrimci olasılık momentidir.

Buradaki çıkarımlar kritiktir. Çalışmanın siyasetinden ayrı, etkili bir “doğa” siyaseti olamaz – ve bu sadece tüm işyerleri (ofisler, fabrikalar, tarlalar, ormanlar, restoranlar, madenler, perakende mağazaları) çevre-yapımın alanları olduğu için böyle değildir sadece. İnsan ve Doğa'nın dayanıklı gücü daha az önemli değildir, bu bize Doğa'nın çalışmanın zıt anlamlısı olduğunu anlatır. Korkunç fiziksel dışavurumlarıyla ideolojik şiddeti abartılı ifade etmek zordur: kadının işi, Kadın ve Doğa'nın yeniden anlamlanması yoluyla “iş olmayan” haline gelir; her zamankinden daha Doğalaştırılmış ırk, tenleri renkli işçileri en düşük ücretli ve en tehlikeli işlere gönderen “doğal” eğilimlerin meşrulaştırıcısı haline gelir; 1970'ten bu yana ABD'de olduğu gibi Çevreciler madencilere, çiftlik işçilerine, kimyasal işçilere, ve zehirli kimyasal karşıtı hareketin öncüsü işçi sınıfı kadınlarına destek olmak üzere seferber olmayı reddetti.[77](#)

Dünya-ekolojik alternatif, modern dünyada indirgenemez bir şekilde sosyo-ekolojik olduğundan Marx'ın sıradışı bir şekilde spesifikleştirdiği sınıf mücadelesinin “gerçek hareketi”ni takip eder. 20'li yaşların ortasında yazan “Genç” Marx sorunu mükemmel – ve öngörülü – bir şekilde kavramıştı. Yanlış

anlaşılan bir pasajda, okuyucuya şunu hatırlatır: “insanın fiziksel ve ruhsal yaşamı doğaya bağlıdır demek insan doğanın bir parçası olduğundan basitçe doğa kendine bağlıdır anlamına gelir.”⁷⁸ Marx ve Engels, buna karşın, “tam da pratikte tüm doğayı kendi inorganik bedeni yapan evrenselliğinde görünür hale gelen” tarihsel “insanın evrenselliği”ni ön plana çıkarırlar. Evrensellik onların elinde “Batı Evrenselciliği” ile tamamen ilgisiz bir şeye dönüşür. Aksine, kapitalizmin dünya-tarihsel eğilimleri için felsefi bir kısaltmadır. Kapitalist “evrensellik” “ampirik olarak kanıtlanabilir dünya-tarihsel” bir harekettir – “tüm doğayı...” sermayenin “inorganik bedeni yapan” bir eğilim.

Bu yolla, devrimci bir diyalektik sömürü, tahakküm ve kapitalizmin jeotarihsel mantığının kalbinde yer alan hayatın dokusu arasındaki bağlantıları açığa çıkarır. Politik sonuçları çok önemlidir. Jodi Dean’ın komünist ufuk dediği şeyi – sermaye tarafından köleleştirilmiş her tür işçinin kurtuluşu için pratik olasılık – ciddiye alacaksak gezegensel proletaryanın her üç momentini de tanımlamalı, harekete geçirmeli ve birleştirmeliyiz. Bu meydan okuma felsefi bir meydan okuma olmaktan çok uzaktır; yalnızca kapitalist dünya-ekolojisinin muhtelif çeşitliliğini kavrayarak gezegensel krizdeki kapitalist zincirin zayıf halkalarını tanımlayabilir ve enerjimizi ona odaklayabiliriz.⁷⁹ Bu tür bir yaklaşım proletarya, femitarya ve biyotaryanın ilişkisel kurtuluşunun peşindedir – öyle ki (Amerikan emek hareketinin eski bir sloganını ödünç almak gerekirse) birinin zarar görmesi hepsinin zarar görmesidir.

Bu tür kurtuluş mücadelelerinin eşitsiz olageldiğinin ve öyle olmaya devam edeceğinin acı verici bir şekilde farkındayım. Yine de, iklim adaleti siyaseti, daima kendisi de örselenmiş ve yabancılaşmış hayatın dokusu ile ve onun içinde olan “pek çok belirlenimin zengin bir bütünü”⁸⁰ olarak iklim sınıf ayrımı, iklim apatheidi, ve iklim patriyarkasıyla yüzleşen bir işçi sınıfı enternasyonalizmi olmaksızın ilerleyemez. Marx’ın sıklıkla alıntılanan kapitalizmin “toprağı ve işçiyi” örselemesi üzerine gözleminin olumlayıcı diyalektik neticesi şudur: komünist ufuk hayatın dokusundaki sınıf mücadelesinin gerçek tarihsel hareketidir.⁸¹ Bu hareketin amacı, Marx’a göre, insanların “yeryüzünün sahibi” olduğu burjuva aldatmacasını reddetmektir. Gerçekten de değillerdir! İnsanlar “sadece onun maliki, yararlanıcısıdır ve onu daha iyi bir durumda sonraki nesillere miras bırakma [ahlaki ve politik zorunlulukları] bulunur.”⁸² O halde, komünizm, “bizim için... gerçekliğin kendini uyarlayacağı bir ideal değildir...[O],” kendi “dünya-tarihsel varoluşunda” sınıf mücadelesinin “gerçek hareketidir.”⁸³ İklim krizi ortasında “gerçek hareketin” sönümlenmesi mi? Bu, kurtuluş hareketlerinin İnsan ve Doğa hapisanesini ne düzeyde aşacağına, ve felsefi ve pratik olarak bağlantısı koparılmış olanları – gezegensel burjuvazinin idari dayatmalarına karşı yaşam-yapımı ve çalışmanın bağ dokuları – ne düzeyde bağlayacağına bağlı. Şansımız ne? Immanuel Wallerstein’in sözlerini yeniden ifade etmek gerekirse, belki de 50-50.⁸⁴ Fakat, ancak gezegensel proletaryanın “zengin bütünlüğünü” benimser, ve ücretli ve ücretsiz, insan ve yaşamın geri kalanı arasındaki büyük bölünmelerin geneli boyunca sınıf mücadelesini birleştirebilirsek. Belki de o zaman gezegensel adalete doğru giden rüzgarlı yolda “mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi” için bir şans olabilir.

¹Jason W.Moore, sosyoloji profesörü olarak görev yaptığı Binghamton Üniversitesi’nde dünya tarihi ve dünya-ekolojisi dersleri veriyor. Kitaplarından Hayat Dokusundaki Kapitalizm: Sermaye Birikimi ve Ekoloji (2015) ve Raj Patel ile kaleme aldığı Yedi Ucuz Şey Üzerinden Dünya Tarihi Türkçede de basıldı. Yazılarının büyük bir kısmına – buna çeviriler de dahil – [kişisel sitesinden](#) ulaşılabilir. Öte yandan <https://jasonwmoore.wordpress.com/> adresinde düzenli olarak blog yazıları yayımlıyor. Kendisine jwmoore@binghamton.edu adresinden ulaşmak mümkün. Bu makalede ele alınan konularda tartışma yürüttüğü şu kişilere özel teşekkürlerini sunuyor: John Peter

Antonacci, Gennaro Avallone, Kushariyaningsih C. Boediono, Neil Brenner, Terry Burke, Kenyon Cavender, Joshua Eichen, Andrej Grubacic, Margaretha Haughwout, Justin McBrien, Yoan Molinero, Christian Parenti, Marija Radovanovic, Fathun Karib Satrio, Marcie Smith Parenti, Richard Walker, ve özellikle Diana C. Gildea ve Malcolm W. Moore.

[2](#)Annabelle Timsit ve Sarah Kaplan, “At least 85 percent of the world’s population has been affected by human-induced climate change, new study shows,” The Washington Post (11 Ekim, 2021).

[3](#)Çevirmenin notu: Öjenist, insan neslini ‘sağlıksız’ unsurları ayıklayarak genetik yoldan ıslah etmeyi savunanlara verilen isim.

[4](#)Richard Heede, Carbon Majors: Updating activity data, adding entities, & calculating emissions (Snowmass, CO: Carbon Accountability Institute, 2019).

[5](#)Tim Gore, “Confronting Climate Inequality,” Oxfam Media Briefing (21 Eylül, 2020).

[6](#)Neta C. Crawford, Pentagon fuel use, climate change, and the costs of war, Working Paper, Watson Institute, Brown University, (2019).

[7](#)Jason W. Moore, Hayat Dokusundaki Kapitalizm (İstanbul: Epos Yayınları, 2017).

[8](#)Raj Patel ve Jason W. Moore, A History of the World in Seven Cheap Things (Berkeley: University of California Press, 2017).

[9](#)Jason W. Moore, “[The Capitalocene, Part I: On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis](#),” The Journal of Peasant Studies 44(3, 2017), 594-630; idem, “[The Capitalocene, Part II: Accumulation by Appropriation and the Centrality of Unpaid Work/Energy](#),” The Journal of Peasant Studies 45(2, 2018), 237-279. Dünya-ekolojisi alanında yaratıcı ve öncü nitelikte çalışmaların bir derlemesi [surada](#) bulunabilir.

[10](#)Karl Marx ve Fredrick Engels, Collected Works, Vol. 5: Marx ve Engels 1845-1847 (London: Lawrence & Wishart, 2010), 59.

[11](#)Marx’ın bir “üretim gücü” olarak bilim üzerine klasikleşen beyanı Grundrisse’dir, 694 ve passim. Kapitalizmin özgün kutuplaşması üzerine bkz. Samir Amin, “The ancient world-systems versus the modern capitalist world-system,” Review 14(3, 1991): 349-385

[12](#)John Bellamy Foster tarafından Marx’s Ecology (New York: Monthly Review Press, 1999) kitabında etkili bir şekilde anlatılan hikaye.

[13](#)Antroposen literatürü boyunca yayılan terim kaynağını Paul R. ve Anne H. Ehrlich’ten alır. Bkz. Gretchen C. Daily, Paul R. Ehrlich, Harold A. Mooney, ve Anne H. Ehrlich, “Greenhouse economics: learn before you leap,” Ecological Economics 4(1, 1991), 1-10.

[14](#)Val Plumwood, Feminism and the Mastery of Nature (London: Routledge, 1993).

[15](#)Karl Marx, Capital (New York: Penguin, 1977), 905.

[16](#)Claudia von Werlhof, “On the concept of nature and society in capitalism,” in M. Mies, et al., eds., Women: The Last Colony (London: Zed, 1988), 96-112.

[17](#)Jason W. Moore, “Del gran abaratamiento a la gran implosión: Clase, clima y la Gran Frontera, Relaciones Internacionales, 47(2021), 11-52.

[18](#)Bram Büscher ve Robert Fletcher, “Accumulation by Conservation,” *New Political Economy* 20(2, 2015), 273-298.

[19](#)Johan Rockström, “[Bounding the Planetary Future: Why We Need a Great Transition](#),” Great Transition Initiative (Nisan 2015).

[20](#)Dünya Ekonomik Forumu rutin olarak kitlesel medya tarafından dahi “evrenin efendileri” olarak tanımlanır. Örneğin; John F. Harris, “[Davos Elites Fear They’re on a Toboggan Ride to Hell](#),” *Politico* (24 Ocak, 2019). Rockström’ün Dünya Ekonomik Forumu’ndan alıntısı, “[Press Conference: Planetary Boundaries: Blueprint for Managing Systemic Global Risk](#),” 21-24 Ocak, 2015. Yorumlar yaklaşık 23:00 civarında.

[21](#),Harika bir kısa giriş için bkz. Richard S. Deese, “The artifact of nature: ‘Spaceship Earth’ and the dawn of global environmentalism,” *Endeavour* 33(2, 2009), 70-75

[22](#)W. Steffen, P.J. Crutzen ve J.R. McNeill, “The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?” *Ambio* 36(8, 2007), 614–21

[23](#)P.J. Crutzen ve E.F. Stoermer, “The Anthropocene,” *IGBP [International Geosphere-Biosphere Programme] Newsletter* 41 (2000), 17–18.

[24](#)Robertson, Malthusian Moment.

[25](#)McNally, *Against the Market*.

[26](#)Paul R. Ehrlich, *The Population Bomb* (New York: Ballantine, 1968).

[27](#)Somut bilimsel araştırma ve ideoloji olarak bilim – bilimcilik – arasındaki ayırım genişçe bir literatürün konusudur. Bu ayırmda dikkat çekici noktalardan birisi Ariel Salleh’in, “Neoliberalism, scientism and earth system governance,” in Raymond L. Bryant, ed., *The international handbook of political ecology* (New York: Edward Elgar Publishing, 2015), 432-446.

[28](#)Tom Levitt, “[Conservation International ‘agreed to greenwash arms company’](#),” *The Ecologist* (11 May, 2011); Conservation International’ın yeşil badanacılığı da dahil daha geniş sorun için bkz. Johann Hari, “The Wrong Kind of Green,” *The Nation* (22 Mart, 2010).

[29](#)Terim, Fernando Elichirigoity, *Planet management: Limits to growth, computer simulation, and the emergence of global spaces* (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1999) çalışmasından alınmıştır.

[30](#)Bkz. James Ridgeway, *The Politics of Ecology* (New York: Dutton, 1970); Mark Dowie, *Losing Ground: American environmentalism at the close of the twentieth century* (Cambridge, MA: MIT Press, 1996).

[31](#)Christopher Schroeder, (2000). “Third way environmentalism,” *University of Kansas Law Review*, 48(4, 2000), 801-828; Roger Gottlieb, *Forcing the Spring* (Washington, D.C.: Island Press, 2005 rev. ed.), 347-388.

[32](#)Karl Marx, *Grundrisse*, M. Nicolaus, trans. (New York: Vintage, 1973), 100.

[33](#)Will Steffen, et al., “The trajectory of the Anthropocene: the great acceleration,” *The Anthropocene Review* 2(1, 2015), 81-98; Daniel Hartley outlines the Popular Anthropocene’s abstract teleology in “Anthropocene, Capitalocene, and the problem of culture,” in Jason W. Moore, ed., *Anthropocene or Capitalocene?* (Oakland, CA: Pm Press, 2016), 154-65.

[34](#)Jason W. Moore, “[Confronting the Popular Anthropocene: Toward an Ecology of Hope](#),” *New Geographies* 9 (2017), 186-191; idem, “[Anthropocenes & the Capitalocene Alternative](#),” *Azimuth* 5 (2017), 71-80; P.J. Crutzen, “Geology of Mankind,” *Nature* 415 (2002), 23.

[35](#)Kate Raworth, “[Must the Anthropocene be a Manthropocene?](#)” *The Guardian* (20 October, 2014).

[36](#)Çevirmenin notu: Yazar burada İngilizce doğa anlamına gelen *Nature* sözcüğünü N-word (N sözcüğü) olarak kullanıyor. N-word, ABD’de beyazlar tarafından söylendiği takdirde ağır bir ırkçı hakaret olarak anlaşılan, Türkçe karşılığı zenci olan ‘nigger’ sözcüğü yerini ifade etmek için kullanılıyor.

[37](#)Jason W. Moore, “[Nature and the Transition from Feudalism to Capitalism](#),” *Review* 26(2, 2003), 97-172.

[38](#) Patel ve Moore, *Seven Cheap Things*.

[39](#)Simon L. Lewis ve Mark A. Maslin, “Defining the Anthropocene,” *Nature* 519 (2015), 171-80.

[40](#)Catherine M. Cameron, Paul Kelton, ve Alan C. Swedlund, eds. *Beyond Germs: Native Depopulation in North America* (Tucson: University of Arizona Press, 2015).

[41](#)Bkz., sırasıyla, John Peter Antonacci, “Periodizing the Capitalocene as Polemocene,” *Journal of World-Systems Research* 27(2, 2021), 439-467; Patel ve Moore, *Seven Cheap Things*.

[42](#)Sylvia Wynter, “Unsettling the coloniality of being/power/truth/freedom: Towards the human, after man, its overrepresentation—An argument,” *CR: The new centennial review* 3(3, 2003), 257-337.

[43](#)Orlando Betancor, *The Matter of Empire: Metaphysics and Mining in Colonial Peru* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2017).

[44](#)ABD’nin Kuzey Amerika’nın tamamına yayılmasının hem bir hak hem de görev olduğunu öne süren bir 19. yüzyıl öğretisi: Manifest Destiny.

[45](#)Naomi Klein, *The Shock Doctrine* (New York: Metropolitan, 2007).

[46](#)Silvia Federici, *Caliban and the Witch* (Brooklyn, NY: Autonomedia, 2004).

[47](#)Moore, *Capitalism in the Web of Life*.

[48](#)Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, *İklim Değişikliği 2021: The Physical Science Basis (Summary for Policymakers)* (New York: United Nations, 2021), SPM-5.

[49](#)Jason W. Moore, “‘Amsterdam is Standing on Norway’, Part II: The Global North Atlantic in the Ecological Revolution of the Seventeenth Century,” *The Journal of Agrarian Change* 10(2, 2010), 188-227.

[50](#)Silvia Federici, “The Great Caliban: The Struggle against the Rebel Body, Part II,” *Capitalism Nature Socialism*, 15(3, 2004), 13-28.

[51](#)R. Descartes, *A discourse on the method of correctly conducting one’s reason and seeking truth in the sciences* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 51.

[52](#)Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital* (New York: Monthly Review Press, 1974).

[53](#)Gideon Freudenthal ve Peter McLaughlin, eds. The social and economic roots of the scientific revolution: Boris Hessen ve Henryk Grossmann tarafından kaleme alındı (Dordrecht, Germany: Springer, 2009).

[54](#)Kısa bir giriş için bkz. Franz Josef Schmithüsen, “Three hundred years of applied sustainability in forestry,” Working papers/Forest Policy and Forest Economics Department of Forest Sciences. International series (Zurich: ETH/Swiss Federal Institute of Technology, 2013).

[55](#)Marija Radovanovic, “How the American Empire built Spaceship Earth, 1945-1972,” *the World-Ecology Research Network* 7. Yıllık Konferansına sunulan makale, Ekim ve Kasım 2021.

[56](#)“[That near-\\$17 trillion pile of negative-yielding global debt? It’s a cash cow for some bond investors.](#)” MarketWatch (22 Ağustos, 2019).

[57](#)David Harvey, *The New Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

[58](#)Jason W. Moore, “[The End of the Road? Agricultural Revolutions in the Capitalist World-Ecology, 1450-2010.](#)” *The Journal of Agrarian Change* 10(3, 2010), 389-413.

[59](#)Paul Burkett, *Marx and Nature* (New York: St. Martin’s, 1999).

[60](#)Biotariat derives from Stephen Collis, *Once in Blockadia* (Vancouver, BC: Talon Books, 2016); “mode of life” Marx ve Engels’e atıfla, *Collected Works*, Vol. 5, 31.

[61](#)Marx, *Capital*, 129; Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale* (London: Zed, 1986), 77.

[62](#)Marx and Engels, *Collected Works*, Vol. 5, 31.

[63](#)Richard Lewontin ve Richard Levins, “Organism and environment,” *Capitalism Nature Socialism*, 8(2, 1997), 95-98.

[64](#)Marx ve Engels, *Collected Works*, Vol. 5, 43, vurgu yazar tarafından eklendi.

[65](#)Marx, *Capital*, 283, Yazarın notu: alıntıların yerleri biraz değiştirildi, vurgular eklendi.

[66](#)Immanuel Wallerstein, *Historical Capitalism* (London: Verso, 1983), 64; idem, *The Modern World-System I* (New York: Academic Press, 1974), 35.

[67](#)Marx ve Engels, *Collected Works*, Vol. 5, 31; Marx, *Capital*, 283.

[68](#)Marx, *Grundrisse*, 490.

[69](#)Karl Marx, *Capital*, Vol. III (New York: Penguin, 1981), 213.

[70](#)Ariel Ortiz-Bobea, Erwin Knippenberg, ve Robert G. Chambers, “Growing climatic sensitivity of US agriculture linked to technological change and regional specialization,” *Science Advances* 4(12, 2018), eaat4343; Jason W. Moore, “[Cheap Food & Bad Climate: From Surplus Value to Negative Value in the Capitalist World-Ecology.](#)” *Critical Historical Studies* 2(1, 2015), 1-42.

[71](#)Jason W. Moore, “The Capitalocene and Planetary Justice,” *Maize* 6 (2019), 49-54

[72](#)Mükemmel bir giriş için: Silvia Federici, *Revolution at Point Zero* (Oakland, CA: PM Press, 2010).

[73](#)Nancy C.M. Hartsock, *The Feminist Standpoint Revisited, And Other Essays* (Boulder, CO: Westview, 1998).

[74](#)Moore, Capitalism in the Web of Life, 143, 221-240.

[75](#)Marx, Capital, 381, alıntılama sırası değiştirildi.

[76](#)Moore, Capitalism in the Web of Life.

[77](#)Chad Montrie, A people’s history of environmentalism in the United States (New York: Continuum, 2011).

[78](#)Marx ve Engels, Collected Works, Vol. 5, 31

[79](#)Jodi Dean, The communist horizon (London: Verso, 2012).

[80](#)Marx, Grundrisse, 100.

[81](#)Marx, Capital, I, 638.

[82](#)Marx, Capital, Vol. III, 911.

[83](#)Marx ve Engels, Collected Works, Vol. 5, 482.

[84](#)Immanuel Wallerstein, “This is the End; this is the beginning,” Commentary 500 (1 Temmuz, 2019).

JASON W. MOORE